

СТАБІЛЬНІСТЬ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ ТА СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН: УМОВИ ТА ПРИНЦИПИ

**ОГАРЕНКО Таїсія Олександрівна - доктор соціологічних наук, доцент
Класичного приватного університету**

УДК 340.111.5

В статті представлено теоретичний аналіз умов та принципів забезпечення стабільності правової системи в цілому та соціально-правових відносин в частині. Зазначено роль соціального механізму в формуванні та збереженні стабільної політичної системи. Характеризуються риси та принципи функціонування соціального механізму правової системи, розкривається вплив соціально-правових відносин на цей процес.

Ключові слова: *правова система, соціально-правові відносини, стабільність, соціальний механізм, соціально-правова держава.*

Постановка та актуальність проблеми

Здобуття Україною незалежності в 1991 р. поставило перед суспільством та державними інституціями низку невідкладних важливих завдань, серед яких було створення й формування принципово нової, відмінної від командно-адміністративних часів, правової системи суверенної держави.

Правова система відіграє важливу роль в урегулюванні та зрівноваженні соціально-правових інтересів, забезпеченні стабільності й порядку в суспільстві.

Стабільність є таким станом соціальної системи, при якому вона характеризується усталеною структурою, злагодженістю складових та елементів, здатністю виконувати свої функції й завдяки цьому тривалий час перебувати в стані рівноваги, тобто нейтралізувати екзогенні та ендогенні змі-

ни, які відбуваються в ній під впливом різноманітних зовнішніх і внутрішніх чинників. Актуальним виявляється аналіз впливу правової системи на стабільність суспільства, адже це дасть змогу ефективніше використовувати важелі права для вирішення суспільно значущих проблем сьогодення.

Завдання статті – здійснити теоретичний аналіз впливу соціально-правових відносин на встановлення та підтримання стабільності правової системи.

Обговорення проблеми в літературі

Соціально-правова тематика широко висвітлена в працях класиків правознавства. Правові засади суспільного життя, інституціоналізація правових відносин та їх роль у суспільному житті обґрунтовані зарубіжними науковцями: А. Арно, Є. Ерліхом, Ж. Карбоньє, Р. Паундом; а також російськими та українськими: Ж. Гурвічем, Л. Петражицьким, М. Тимашевим та ін. Проблеми та особливості функціонування правових систем, їх структура, функції розглянуті в працях таких учених, як М. Байтін, А. Васильєв, Г. Варданянц, А. Заєць, О. Зайчук, В. Казимирчук, В. Карташов, В. Кудрявцев, Л. Князькова, А. Колодій, Л. Луць, С. Максимов, А. Малько, М. Матузов, Н. Онищенко, В. Синюков, І. Тодоров та ін.

Основний текст

Під правовою системою ми розуміємо сукупність права, юридичної практики,

правових відносин, правосвідомості та інших компонентів сфери права. Правова система відображає соціально-економічні, політичні та культурні особливості країни в певний історичний період [1]. Аналізуючи правову ситуацію, яка склалася в Україні за часів її незалежності, можна констатувати, що процес інституціоналізації правового регулювання суспільством не тільки не завершився, але загальмувався, відчутно деформувавшись. Більше того, він залишився поза увагою соціологів, не набувши достатнього обґрунтування в термінах соціологічної науки, хоча, безперечно, певні законодавчі зрушення відбулися як у сфері правового забезпечення суспільних процесів, так і в правовій поведінці громадян та їх об'єднань.

Тому й виникає наукова потреба з'ясувати роль правової системи, зокрема суб'єктів соціально-правових відносин, що складаються між ними, у врегулюванні та врівноваженні соціально-правових інтересів, а також визначити спосіб удосконалення цих процесів. Ця проблема актуалізується через активізацію процесів становлення соціально-правової держави в Україні.

Наша країна останніми роками постійно потерпає від політичних суперечностей, соціальних конфліктів, суперечок, які виникають між різними політичними партіями та громадянськими рухами. Вочевидь, для України одним із першочергових завдань постає пошук способів досягнення стабільності держави, що може бути передумовою її прискорення на шляху демократичних реформ.

Стабільності держави мають сприяти відповідні соціально-правові відносини, оскільки вони становлять основу правової системи та функціонують у межах унормованої й консенсусної системи правил, норм і цінностей, тобто ґрунтуються на праві, у якому втілюються соціальні цінності – свобода та захист особистості, рівні можливості для всіх членів суспільства реалізовувати своє право на життя, працю, відпочинок, освіту тощо, їх рівність перед законом.

Наразі постає запитання: які чинники сприяють або можуть сприяти процесам стабілізації українського суспільства?

Суспільствознавці найчастіше говорять про політичну стабільність, оскільки суспільне життя, справді, значною мірою залежить від політичної організації суспільства, усталеність якої є запорукою його нормального життєвого стану. Під політичною стабільністю розуміється “усталений стан соціальної системи (держави, суспільства), який дозволяє їй ефективно функціонувати і розвиватися в умовах зовнішніх і внутрішніх змін, зберігаючи при цьому свою структуру” [2, с. 372]. А відтак, політичну стабільність можна визначати як систему зв'язків між різними політичними суб'єктами, для якої характерна певна цілісність і здатність ефективно реалізовувати свої функціональні обов'язки.

Вочевидь, еквівалентними стабільності є такі поняття, як: порядок, упорядкованість, лад, усталеність зв'язків, рівновага. Термін “рівновага” є досить уживаним в економічних науках, коли йдеться про відносно стійкий стан економіки, у якому вона здатна виконувати свої основні функції, забезпечуючи задоволення людських потреб, а в разі порушення рівноваги – самостійно відновлювати свою стабільність.

Отже, узагальнюючи різні тлумачення, стабільність можна розглядати як такий стан соціальної системи, при якому вона характеризується усталеною структурою, злагодженістю складових та елементів, здатністю виконувати свої функції й завдяки цьому тривалий час перебувати у стані рівноваги, тобто нейтралізувати зміни, які відбуваються в ній під впливом різноманітних зовнішніх і внутрішніх чинників.

Досягнення стабільності соціально-правових відносин – непростий і тривалий процес, а коли мова йде про їх роль та вплив у суспільстві, то завдання ще більше ускладнюється, оскільки останнє являє собою багатовимірну соціальну систему.

А для з'ясування основних принципів стабілізації правової системи необхідно враховувати такі їх ознаки:

- складність структури правової системи як макросистеми, що складається із сукупності мезо- та мікросистем;
- поліфункціональність правової системи;

– підпорядкованість дій окремих індивідів сумісним соціально-правовим відношенням;

– інституційність правової системи, тобто наявність у неї гомогенних і стійких зразків поведінки, які забезпечують усталені форми відносин між індивідами, групами та спільнотами, що ґрунтуються на санкціях, тобто на таких способах поведінки і формах відносин, які не просто існують, а сприймаються індивідами як такі, що “мусять існувати, тобто вочевидь містять у собі нормативний елемент” [3, с. 137];

– наявність домінуючих суспільних цінностей, моральних та правових, які поділяються більшістю людей і становлять основу для формування соціально-правових відносин, забезпечують здійснення індивідами та соціальними групами раціональної поведінки, спрямованої на досягнення індивідуальних, групових і суспільних цілей.

Отже, характерні особливості, ознаки та умови функціонування правової системи створюють підстави для визначення основних принципів, які забезпечують вплив на стабілізацію правової системи соціально-правових відносин у суспільстві.

1. Принцип конвенційності (узгодження) соціальних інтересів суб'єктів соціально-правових відносин: особистостей, соціальних груп, громадян, їх об'єднань і держави – різними способами, шляхами й методами (угодами, умовами, домовленостями, рішеннями, постановами, договорами, резолюціями, погодженнями, переговорами тощо) на основі спільно визначених і загальновизнаних соціальних норм. Як слушно зауважують О. Донцов та О. Перелігіна, інтереси особистості як суб'єкта стабільності в соціальному просторі полягають у дотриманні конституційних прав і свобод, в особистій безпеці, у підвищенні якості й рівня життя, у фізичному, духовному та інтелектуальному розвитку; інтереси суспільства (об'єднань людей) включають у себе посилення демократії, досягнення та підтримку суспільної згоди, підвищення творчої активності населення, реалізацію його духовного потенціалу; інтереси держави полягають у захисті конституційного

устрою, суверенітету та цілісності країни, в установленні соціальної, політичної та економічної стабільності, у розвитку міжнародної співпраці на основі партнерства й миру, у стабільності світових та геополітичних і фінансових проблем [4].

2. Принцип солідаризації суб'єктів соціально-правових відносин навколо ідеї домінування в суспільстві соціальних і правових норм та стандартів співжиття, які втілюються в законодавчій системі, що формується на основі Конституції держави як Основного закону спільної життєдіяльності. Особливість його полягає в тому, що в ньому одночасно сфокусовано дві суспільні цінності: солідарність і право.

Чим більше солідаризовані члени суспільства, тим більше вони підтримують різноманітні відносини як один з одним, так і з групою в цілому. З іншого боку, кількість цих відносин прямо пропорційна кількості юридичних правил, які їх визначають. Солідарність реалізується через право і завдяки йому, ми можемо бути переконаними в тому, що ці дві цінності у взаємопроникненні й взаємовираженні є важливим регулятором підтримки порядку в правовій системі та її стабільності.

3. Принцип професіоналізації соціальних суб'єктів, який сприяє підтримці усталеності статусно-рольової структури правової системи для забезпечення виконання нею своїх основних соціальних функцій: адаптаційної, інструментальної, або прагматичної, експресивної, інтеграційної, соціально-нормативного контролю – та підвищення ефективності їх впливу на спільну життєдіяльність людей за рахунок мобілізації внутрішніх резервів її структурних елементів.

4. Принцип саморегуляції правової системи, що створює умови для змін у ній за рахунок удосконалення внутрішніх та впливу зовнішніх чинників.

Правові системи, які створені в демократичних суспільствах зусиллями всіх суб'єктів соціально-правових відносин, здатні приймати виклики, змінюватися, зберігаючи свою стабільність. Можна згадати, наприклад, що хвилі страйків, демонстрацій, мітингів, які прокотилися у,

задавалося б, стабільних і заможних країнах Західної Європи протягом 2011 р., не порушили стабільності їх правових систем, а навпаки, зміцнили їх соціальні структури та покращили їх функціональну роль у суспільстві. Натомість, правові системи, які створювалися під тиском тиранії, авторитаризму лише диктаторами, не витримували й не витримують зовнішніх впливів і руйнуються, це, зокрема, підтвердили події, які відбувалися в країнах Близького Сходу: Лівії, Єгипті, Тунісі (2011 р.).

5. Принцип нормотворчості в галузі права, тобто правотворчості держави як суб'єкта соціально-правових відносин, що має створити умови для акумуляції та гармонізації соціально-правових дій особистостей, соціальних груп, правозастосовчих органів, громадян та їх об'єднань, а також усіх регулятивних чинників, зокрема права, правової культури, правової свідомості, форм соціального контролю, з метою збереження соціальної структури правової системи та спрямування її впливу на забезпечення правопорядку й покращення правового захисту всіх членів суспільства.

Як зазначає В. Бичихін, нормотворчість у галузі права, тобто правотворчість, складається з декількох етапів: 1) виникнення законодавчої ініціативи; 2) підготовка законопроекту; 3) розгляд та обговорення підготовленого законопроекту; 4) його прийняття; 5) максимально широке оприлюднення закону, адже правові норми є найважливішими засобами забезпечення "соціального порядку і надання суспільним відносинам цивілізованого характеру", оскільки вони мусять "оберігати індивідів, суспільство, державу від найбільш небезпечних видів зла, від свавілля і насилля" [5, с. 110]. Можна погодитися з ученим у тому, що право виступає як воля вищих світських авторитетів, яка втілена в їх владно-регулятивних акціях, у системі норм і законів, спрямованих на підтримку суспільного порядку. Особливість соціально-вольового начала полягає в тому, що в ньому домінує "пафос належного" [5]. Дійсно, держава або вищі світські авторитети не схильні сприймати соціальну дійсність як щось застигле, вони намагаються її змінити, врегулювати,

тримати під контролем і спрямовувати її розвиток у бажаному напрямі.

Роль правової системи в стабілізації соціально-правових відносин реалізується завдяки дії її соціального механізму. Ми розглядаємо сутність соціального механізму правової системи як сукупність соціальних (правових і позаправових) дій, учинків, соціально-правових відносин, які властиві соціальним суб'єктам, завдяки яким формування, функціонування, відтворення та розвиток правової системи суспільства відбуваються на засадах права, соціальних норм і цінностей та інституційних і організаційних чинників.

Соціальний механізм правової системи визначається такими особливостями.

По-перше, мусимо визнати, що соціальний механізм правової системи значно відрізняється від, наприклад, соціального механізму економічної системи, де діє так звана "невидима рука ринку", і йому, на відміну від останнього, не властива стихійність самовідтворення. Він формується конкретними суб'єктами соціально-правових відносин, отже, залежить не тільки від їх рівня знань, соціальної зрілості, а також від узгодженості й дотримання правових принципів співжиття. Тож порушення порядку в правовій системі здійснюється не природними законами, а конкретними суб'єктами (особистостями, групами, спільнотами, державою та її органами), які здатні розробляти закони, ухвалювати їх, змінювати або вносити в них корективи або своєю одноосібною волею (вожді, королі, царі, монархи, імператори), або колективними рішеннями (органи народодавддя).

По-друге, упорядкування правової системи є прерогативою держави як головного суб'єкта соціально-правових відносин, який одночасно забезпечує установлений правовий порядок за допомогою спеціальних правозастосовчих органів. Пересічні громадяни фактично не можуть перманентно впливати на переформування або відновлення правової системи, однак об'єднання громадян, зокрема політичні партії та правоохоронні організації, можуть ініціювати й вимагати від парламенту онов-

лення законодавства чи внесення до нього відповідних змін.

По-третє, соціальний механізм правової системи, ґрунтуючись на форматизованих соціально-правових відносинах, які структуруються на основі відносин у сфері праці та обміну послугами, визначає ступінь дієздатності до розвитку інших сфер і суспільства як макросистеми в цілому. Тому упорядкованість правової системи прямо пропорційно впливає на виконання своїх функцій іншими системами суспільства, зокрема економічною, політичною, культурною, освітньою тощо, а також конкретними індивідами, які ці системи формують. А відтак, соціальний механізм правової системи є фундаментом упорядкування суспільних відносин у всіх сферах суспільного життя. А порушення в ньому автоматично призводять до деформації відносин в інших системах.

По-четверте, соціальний механізм правової системи, порівняно із соціальними механізмами інших систем суспільства, має унікальні – правові (нормативно-законодавчі) регулятори суспільних відносин, які мають однакову силу впливу на всіх без винятку громадян, їх об'єднання та державу. Це надає йому особливої значущості в суспільному житті, як на внутрішньодержавному, так і зовнішньодержавному рівнях.

Окреслені принципи та особливості соціального механізму правової системи свідчать про те, що він має особливі можливості впливати на процеси упорядкування, підтримання й регулювання соціально-правових відносин, тобто відігравати одну з головних ролей у їх стабілізації. Вочевидь, головну роль у цих процесах відіграють провідні структурні компоненти соціального механізму, а саме соціальні суб'єкти: державні інституції, окремі особистості, громадяни та їх об'єднання, які формують соціально-правові відносини та регулюють їх, керуючись соціальними інтересами (своїми або інших людей, соціальних груп, спільнот), соціальними нормами, що домінують у соціальному середовищі, та соціальними експектаціями стосовно дотримання права. А відтак, соціальний механізм регулювання правової системи має

стабільно функціонувати в українському суспільстві.

Висновки

Роль правової системи в стабілізації соціально-правових відносин реалізується завдяки дії її соціального механізму. Ця роль визначається такими його особливостями: йому не властива стихійність самовідтворення, оскільки він формується та відтворюється конкретними суб'єктами соціально-правових відносин за конвенційно визначеними цілями; упорядкування правової системи є прерогативою держави як головного суб'єкта соціально-правових відносин, який одночасно забезпечує установлення правовий порядок за допомогою спеціальних правозастосовчих органів; ґрунтуючись на форматизованих соціально-правових відносинах, які структуруються на основі відносин у сфері праці та обміну послугами, він визначає ступінь здатності до розвитку інших сфер і суспільства як макросистеми в цілому, порівняно із соціальними механізмами інших систем суспільства, має унікальні – правові (нормативно-законодавчі) регулятори суспільних відносин, які мають однакову силу впливу на всіх без винятку громадян, їх об'єднання та державу.

Характерні особливості правової системи створюють підстави для визначення таких основних принципів, які забезпечують процесуальний вплив соціального механізму правової системи на стабілізацію соціально-правових відносин у суспільстві: принцип конвенційності; солідаризації стандартів співжиття, які втілюються в законодавчій системі; професіоналізації соціальних суб'єктів; саморегуляції; нормотворчості в галузі права. Отже, соціальний механізм правової системи має особливі можливості впливати на процеси упорядкування, підтримання й регулювання соціально-правових відносин, тобто відігравати одну з головних ролей у їх стабілізації.

Стабілізація правової системи, упорядкованість соціально-правових відносин будуть сприяти інтенсифікації формування соціально-правової держави в Україні.

АНОТАЦІЯ

У статті подано теоретичний аналіз умов та принципів забезпечення стабільності правової системи загалом та соціально-правових відносин зокрема. Відзначено роль соціального механізму у формуванні та збереженні стабільної політичної системи. Розкрито риси та принципи функціонування соціального механізму правової системи, виявлено вплив соціально-правових відносин на цей процес.

Література

1. Синюков В.Н. Классификация правовых систем [Электронный ресурс] / В.Н. Синюков. – Режим доступа: http://www.rgavo.vuzlib.org/book_z1408_page_45.html.
2. Буров І.В. Стабільність / І.В. Буров // Соціологія політики : енциклопедичний словник / [авт.-упоряд.: В.А. Полторак, О.В. Петров, А.В. Толстоухов]. – К. : Вид-во Європ. ун-ту, 2009. – 442 с.
3. Парсонс Т. Прологомени к теории социальных институтов / Т. Парсонс // Че-

SUMMARY

Theoretical analysis of the conditions and principles for the stability of the legal system in general and the legal and social relations in particular is presented in the article. A great role in building and maintaining a stable political system, its social mechanism is emphasized. Features and principles of the social mechanism of the legal system are characterized. The influence of the social and legal relations on this process is described.

ловек и общество : хрестоматия / [под ред. С.А. Макеева]. – К. : Ин-т социологии НАН Украины, 1999. – С. 136–146.

4. Донцов А. Социальная стабильность: от психологии до политики [Электронный ресурс] / А. Донцов, Е. Перельгина. – Режим доступа: <http://fictionbook.ru/static/baners/1/00/00/17/00001705.gif>.

5. Бачинин В.А. Основы социологии права и преступности / В.А. Бачинин. – СПб. : Изд-во Санкт-Петербур. ун-та, 2001. – 308 с.